

DŽEZS LIETUVĀ 20. GS. 60.–80. GADOS: ORIGINĀLAS MŪZIKAS VALODAS MEKLĒJUMI

Rūta Skudiene

Kopsavilkums

Šis raksts ir atskats uz džeza attīstību Lietuvā, sākot ar pirmajām džeza grupām līdz pat 80. gadu Lietuvas džeza meistariem. Džezs nonāca Lietuvā samērā vēlu un oficiāli tika uzskatīts par pretošanās mūziku padomju režīmam, nevēlamu brīvā gara un pasaules uzskatu izpaušmi. Dzelzs priekšskars nevarēja nošķirt Padomju Savienību no pārējās pasaules. Pat ideoloģijā balstīta kultūra nevarēja neattīstīties. Un tā attīstījās savā veidā, autonomi un paradoksāli inovatīvi. Pēc Otrā pasaules kara vieglās mūzikas izpildītāji, kuri nebija pametuši valsti politisko pārmaiņu dēļ, satikās Kauņā. Laiks bija vētrains, tāpēc nav nekāds pārsteigums, ka par kādreiz slaveno džeza orķestri – *Joza Tiškus bigbendu* – zināms tik maz.

1955. gadā Kauņas Politehniskajā institūtā tika izveidots studentu bigbends. Tā vadītājs bija akordeonists, vijolnieks, taustiņinstrumentālists, aranžētājs un komponists Jozs Tiškus (*Juozas Tiškus*, 1929–2006). 1957. gadā bigbends kļuva par Kauņas Pilsētas Kultūras nodaļas jauniešu orķestri un piedalījās 6. Pasaules demokrātiskās jaunatnes un studentu festivālā Maskavā (atlasē festivāla programmai orķestris ieguva 4. vietu 17 dalībnieku konkurencē). 1958. gadā Filharmonijas paspārnē tika nodibināts *Lietuvas Estrādes orķestris* (*Lietuvas estradinis orkestras*, LEO, arī *Lietuvas populārās mūzikas orķestris*). Tā kā ļoti trūka labu džeza izpildītāju, diriģents sāka tos meklēt Latvijā, Igaunijā, Baltkrievijā, kā arī Ļeņingradā, Maskavā un Kazaņā. Lai uzlabotu orķestra skanējumu (ar 5 saksofoniem, 4 trompetēm, 4 tromboniem, ritma sekciju), diriģents, meklējot mūziķus, apmeklēja pat cirka izrādes, lai klausītos tajās spēlējošos orķestrus. 20. gs. 60. gados LEO kļuva par vienu no labākajiem orķestriem visā Padomju Savienībā, to salīdzināja pat ar slaveno *Oļega Lundstrēma Džeza orķestri* (*Oleg Lundstrom Jazz orchestra*). Līdz 1966. gadam LEO jau bija nospēlējis vairāk nekā 1200 koncertus daudzās Padomju Savienības pilsētās un sasniedzis izcilu meistarību.

50. gadu beigās džeza fani un domubiedri pulcējās Viļņas Universitātes telpās. Zīmīgi, ka šajā žanrā bija ieinteresēti nevis mūziķi, bet citu specialitāšu studenti – ārsti, ekonomisti, ķيميķi, fiziķi. Amatiermākslā sāka darboties arī Jons Cijūnelis (*Jonas Cijūnelis*, 1926–2015), universāls mūziķis, džeza entuziasts un multiinstrumentālists, kas atgriezās no izsūtījuma Sibīrijā. Viņš no talantīgākajiem izpildītājiem ar mūzikas izglītību, kuri darbojas universitātes pūtēju orķestrī, izveidoja popmūzikas orķestri (bigbendu), pēc tam Viļņas Universitātes Svinga kvintetu (vēlāk sekstetu). 1959. gadā sekstets uzvarēja konkursā spēlēt tikko atvērta, vēlāk leģendārajā kafejnīcā *Neringa Café* Viļņā. Vēlāk uz *Neringa Café* skatuves spēlēja vairākas mūziķu paaudzes – no tradicionālā svinga entuziastiem līdz frīdžeza aktīvistiem.

1961. gada decembris ar koncertu un trīs dienu džeza lekciju ciklu konservatorijas studentu zinātniskajā biedrībā tiek uzskatīts par Lietuvas džeza dzimšanas dienu. Pasākums notika Viļņas Konservatorijā (tagad Lietuvas Mūzikas un Teātra akadēmija). Šis notikums bija *Viļņas Džeza kluba* aktivitāšu aizsākums, kas bruģēja ceļu Viļņas džeza skolas oriģinālajam stilam.

1963. gada 13. martā tika atvērta *Viļņas Džeza klubs*. Tā bija kafejnīca ar lasītavu jauniešiem, kas bija darbojusies jau apmēram gadu. Lekcijas, tikšanās un citus pasākumus vienmēr kuplināja mūzika kasešu un plašu ierakstos. Notikumu kalendāru veidoja 15 dalībnieku padome, kuru vadīja pilsētas Komjaunatnes instruktors. Jauniešu labi apmeklēto kafejnīcu sauca par *čitalku* (no krievu val. – lasītava). Kafejnīcas, un jo īpaši džeza kluba, apmeklētāji lielākoties bija 50. un 60. gadu brīvdomātāju paaudze. Pirmdienās parasti notika lekcijas par džeza vēsturi un izcilākajiem izpildītājiem, tika atskaņoti ieraksti, taču tika arī muzicēts, notika koncerti un kopmuzicēšana (*jam session*) ar labi pazīstamiem mūziķiem no Ungārijas, Polijas, Gruzijas un Japānas. *Viļņas Džeza klubs* pastāvēja līdz 1966. gadam. Ļoti iespējams, ka par kluba aktivitātēm tika iesniegti ziņojumi Lietuvas Komjaunatnes komitejai un VDK, jo par kluba organizētajiem pasākumiem tika saņemti ar dažādi kultūras funkcionāru vērtējumi. *Viļņas Džeza klubu* slēdza uz “renovāciju”, un pēc tam, atsaucoties un nerentabilitāti, tā arī neatjaunoja.

Pirmais padomju džeza festivāls notika 1949. gadā Tallinā, Igaunijā. Tallinas festivāls ieguva starptautisku atpazīstamību ar Lietuvas mūziķiem – agrīnais *Ganeļina Trio* izcīnīja diplomus 1965., 1966. un 1967. gadā. *Amerikas balss* (*The Voice of America*) izcilais džeza komentētājs Vils Konovers (*Will Conover*) par Ganeļinu veidoja radio programmu. 1966. gadā Aļģirds Vizgirda (*Algirdas Vizgirda*) ieguva festivāla labākā flautista titulu. 1967. gadā Oļegs Molokojedovs (*Oleg Molokoedov*) saņēma diploma par labāko tautasdziesmas aranžējumu – *Voverēlē* (*Vāverīte*). Kulmināciju Tallinas festivāls sasniedza 1967. gadā, kad pārpildītā *Kalev* sporta hallē līdzās mūziķiem no Lietuvas – *Ganeļina Trio* un *Oļega Molokojedova kvartetam*, kā arī citiem slaveniem ārzemju mūziķiem, uz skatuves uzstāties kāpa pasauleslavenais Čārlza Loida kvartets (*Charles Lloyd Quartet*) no ASV. Un notika paredzamais – brīvdomātāju saistība ar džeza bija pārāk acīmredzama, un neilgi pēc tam Tallinas džeza festivāls tika slēgts.

1968. gada 26. un 27. aprīlī Elektrenu (*Elektrėnai*) pilsētā notika džeza festivāls *Jaunystė 68* (*Jaunība '68*). Organizēt džeza festivālu Lietuvā nebija tik viegli. Visi baidījās, ka Maskava to varētu aizliegt. Par laimi džeza mūzika joprojām oficiāli bija saistīta ar jauniešu auditoriju, tāpēc komjaunatne uzņēmās pasākuma “aizbildnību”, taču ar vienu noteikumu – jāpiedalās tikai padomju māksliniekiem un festivāls nedrīkst notikt Viļņā vai Kauņā. Tika izvēlēta Elektrenu pilsēta, enerģētikas simbols. To sāka būvēt 1961. gadā vienlaikus ar jaudīgāko sava laika spēkstaciju Lietuvā. Festivāls notika divas dienas, un tajā piedalījās desmit grupas: mūziķi no Viļņas, Klaipēdas, Kauņas un Elektreniem, kā arī viesi no Rīgas un Maskavas.

Festivāls *Jaunystē* nekļuva par tradīciju. Pēc gada, 1969. gadā džeza festivāls notika Viļņas Universitātē, taču interese par šo mūziku pamazām izzuda. Pasaulē bija sprāgusi “jauniešu mūzikas bumba” – tagad jauniešu sirdis piederēja rokam.

1977. gadā, kad Viļņas Mākslas Darbinieku namā tika atvērta džeza sekcija, diskusijas par Elektrenu džeza festivāla atjaunošanu kļuva biežākas. Pēc divpadsmit gadu pārtraukuma notika negaidīts pavērsiens. 1980. gadā ilgi gaidītā skatuve džezam atradās kūrortpilsētas Birštonas kultūras namā.

Pirmais *Birštonas Džeza festivāls* notika 1980. gada 1. un 2. novembrī. Vēlāk tika uzsākta tradīcija rīkot festivālu reizi divos gados, pavasarī, marta pēdējā nedēļas nogalē. Pateicoties radošiem un profesionāliem kontaktiem, kā arī gudrai organizatoru stratēģijai, Lietuviešu komponisti, slaveni džeza kritiķi un mūziķi no Ļeņingradas, Maskavas, Rīgas un Erevānas, apmeklēja festivālu un strādāja Birštonas festivāla žūrijā. Šo mūziķu autoritāte piešķīra festivālam zināmu aizsardzību Padomju laikā – tas kļuva pat par būtisku starptautisku pasākumu. Labākie festivāla mūziķi ierakstīja albumus Viļņas ierakstu studijā, tika izdoti arī festivāla koncertu ieraksti (1982, 1986, 1988). Kopš 1987. gada rudens, festivāli notika arī citās Lietuvas pilsētās: džeza kori un ansambļi piedalījās *Sing Group Jazz Festival* Paņevēžā un *Jazz Forum* Viļņā (kopš 1989. gada – *Vilnius Jazz*).

Ikgadējais festivāls *Vilnius Jazz* mūsdienās ir viens no galvenajiem starptautiskajiem Eiropas jaunā džeza festivāliem, kā arī viens no visilgāk notiekošajiem pasākumiem Lietuvas džezā. *Vilnius Jazz* ir iekļauts pasaules džeza notikumu katalogos – *Eurofile Music Industry Directory*, *Music & Media*, *Jazz Times Annual Festival Directory* (ASV) – un ir pastāvīgs Eiropas džeza tīklojuma (*European Jazz Network*) loceklis. Pirmais Kauņas džeza festivāls notika 1991. gada aprīlī.

20. gs. 70. gados *Ganeļina Trio* (Vjačeslavs Ganeļins, Vladimirs Čekasins un Vladimirs Tarasovs) bija vienīgai plaši pazīstamai džeza ansamblis Viļņā. Sākot ar 1971. gadu, trio ik gadu gatavoja jaunas un plašas programmas, apliecinot savu izcilo māksliniecisko kapacitāti. 1974. gadā *Ganeļina Trio* tika piešķirts laikmetīgās mūzikas kameransambļa statuss Lietuvas Valsts filharmonijā, kas ļāva vieglāk saņemt atļauju piedalīties festivālos Padomju Savienībā. *Ganeļina Trio* bija viens no pirmajiem un nedaudzajiem padomju džeza ansambļiem, kas uzstājās Austrumeiropā un Rietumeiropā, Kubā, Indijā un ASV; viņi spēlēja arī tādos festivālos kā *Jazz Jamboree*, *Pori Jazz*, *North Sea Jazz Festival*, *Jazz Yatra* u.c.

Muzikālo stilu un kultūru sajaukums, jaunas formas, tiekšanās plastiskās mākslas virzienā, sadarbībā tapusi autoripa, multiinstrumentālisms, atteikšanās no solista un pavadītāja dihotomijas – tas viss tuvināja *Ganeļina Trio* pirmajiem frīdžeza ansambļiem un *Art Ensemble of Chicago*. Viņu mūziku salīdzināja ar Entonija Brekstonu (*Anthony Braxton*) kompozīcijām.

Līdz 1985. gadam *Ganeļina Trio* bija izveidojis 19 programmas un izdevis 43 ierakstu albumus plašu un CD formātā, kas tika izplatīti pasaulē. Trio bija pirmais profesionālais Padomju Savienības džezas ansamblis, kas 1986. gadā uzstājās džezas dzimtenē ASV.

70. gadu sākumā Lietuvas Valsts Konservatorijā tika nodibināta populārās mūzikas nodaļa ar izvēles nodarbībām džezā. Visi interesenti izveidoja bigbendu, kura vadītājs bija multiinstrumentālists Vladimirs Čekasins, viens no *Ganeļina Trio* mūziķiem. Bigbendu oficiāli sauca par Lietuvas Valsts Konservatorijas Džezas orķestri. Strādājot ar studentiem, Čekasins attīstīja efektīvu metodi džezas un orķestra spēles tehniku mācīšanai. Nodarbībās orķestris galvenokārt spēlēja džezas standartus. Čekasins atrada veidu, kā apvienot tradicionālo un laikmetīgo džesu viendabīgā, krāsainā tekstūrā. Mazāk nekā piecu gadu laikā Čekasins ap sevi pulcēja studentus un kolēģus, kuri joprojām ir Lietuvas džezas elites mūziķi. Tas notika vēl pirms bigbends kļuva par sensāciju Padomju Savienībā. Orķestri aicināja uzstāties padomju republiku galvaspilsētās, festivālos Rīgā, Ļeņingradā, Tbilisi, Tallinā un Kijivā. Tas bija unikāls kolektīvs no estētiskā, psiholoģiskā un pedagoģiskā viedokļa. Nepieciešamības gadījumā tas varēja pārtapt par kameransambli, kvartetu, sekstetu vai diksilendu.

Čekasina kvartets: Čekasins (saksofoni), Oļegs Molokojedovs (klavieres), Leonīds Šinkarenka (*Leonidas Šinkarenka*, bass), Ģedimins Laurinavičs (*Gediminas Laurinavičius*, bungas), vēlāk – Čekasins, Vītauts Labutis (*Vytautas Labutis* (saksofoni), Oļegs Molokojedovs (klavieres), Arvīds Joffe (*Arvydas Joffė*, bungas) piedalījās gandrīz visos lielākajos Eiropas jaunā un universālā džezas festivālos. Čekasins paplašināja neosinkrētiskās un postmodernās mūzikas tendences. Sinkrētisms Viļņas džezas skolā galvenokārt izpaudās dažās programmās ar teatrāliem elementiem.

80. gados džezu Lietuvā sāka saistīta ar īpašu radošumu un radikālu jaunās mūzikas izteiksmes līdzekļu izmantojumu. *Višņauska kvartets*: Petrs Višņausks (*Petras Vyšniauskas*, soprānsaksofons, altsaksofons, tenorsaksofons, klarnete, basklarnete), Vītauts Labutis (saksofoni), Leonīds Šinkarenka (bass), Ģedimins Laurinavičs (bungas) bija viens no oriģinālākajiem sava laika ansambļiem. Tas kombinēja džezas stilistiku ar Lietuvas tautas mūzikas intonācijām, imitēja tās instrumentāciju un neizvairījās no programmatiskas mūzikas. Džezas kritiķis Oļegs Molokojedovs to raksturojis kā jaunu, polistilistisku džezu, kurā savijas frīdžezs un vietējā folklorā ar labu devu postbopa enerģijas.

Oriģinālas mākslinieciskās valodas un nacionālās identitātes meklējumi lietuviešu mākslā 80. gados kontrastēja ar ikdienas dzīvē oficiāli pasludināto “nobriedušo sociālismu”, kas daļēji atspoguļoja stagnāciju un konformismu. Līdz pat Atmosdas laikam 80. gadu beigās Lietuvas radio, televīzija un periodiskie izdevumi izvairījās no tādas tēmas kā džezs. Parasti tās bija jauniešu mūzikas slejas vai īpaši raksti, kas ziņoja par atsevišķiem šī žanra izpildītājiem vai notikumiem. Radio un Televīzija nekad netranslēja un neierakstīja Lietuvas džezistu sniegumu, lai gan Viļņas ierakstu studijā, kas bija Maskavas ierakstu kompānijas *Melodija* filiāle, līdz 1990. gadam bija tapuši gandrīz trīsdesmit džezas albumi dažādos formātos. Laikraksts *Sovetskaā molodēž*, kas iznāca Latvijā laikā no 1981. līdz 1990. gadam, ik gadus publicēja labāko

padomju džeza mūziķu reitingus, taču īpašu uzmanību pelna aptauja *Visas zvaigznes* (*Vse zvezdy*). Tās iniciators, Jurijs Kopmans (*Ūri Kompan*), Latvijas žurnālists un džeza apskatnieks, izstrādāja reitinga modeli, izmantojot autoritatīvā amerikāņu žurnāla *DownBeat* paraugu. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem, Lietuvas džeza izpildītāji pastāvīgi ieņēma pirmās pozīcijas. Aptaujas rezultātus publiskoja aģentūra TASS, Maskavas Centrālā televīzija un radio stacija *Brīvā Eiropa*, kas neatbalstīja padomju režīmu. Bez šaubām, arī šim faktam ir liela nozīme informācijas izplatīšanā ārzemēs. Pavisam drīz Viļņas Konservatorijā, Klaipēdā un bērnu mūzikas skolās izauga jaunas Lietuvas džeza mūziķu paaudzes. 80. gadu otrā puse iezīmējas ar Lietuvas džeza oriģinālā stila uzvaras gājienu neskaitāmos koncertos un festivālos arī ārpus Lietuvas. Pirmā dekāde pēc neatkarības atjaunošanas 1990. gada 11. martā džeza mūziķiem un kultūras nozarei bija visai sarežģīta. Sākās jauns periods Lietuvas džezā, ko raksturoja jaunas iespējas un jauni izpausmes veidi.